

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Σλαβικοί λαοί στα Βαλκάνια, 15ος-18ος αι.

Ενότητα 12: Οικιακή οργάνωση

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Απλά και σύνθετα νοικοκυριά	5
3.1 Ζάντρουγκα	5
4. Πατριαρχικά γένη	8
4.1 Σλάβοι και γενεαλογική μνήμη.....	11
5. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	13

1. Στόχοι ενότητας

Η ενότητα ασχολείται με χαρακτηριστικές όψεις του λαϊκού πολιτισμού και των πολιτισμικών παραδόσεων των νοτιοσλαβικών πληθυσμών, οι οποίες ανάγονται στους μεσαιωνικούς και πρώιμους νεότερους χρόνους.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Απλά και σύνθετα νοικοκυριά: Ποιες ήταν οι μορφές οικιακής οργάνωσης στις περιοχές κατοίκησης των σλαβόφωνων πληθυσμών; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της *ζάντρουγκα* και ο τρόπος λειτουργίας της; Ποιες θεωρίες έχουν διατυπωθεί σχετικά με την προέλευσή της;
- Πατριαρχικά γένη: Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά των συγγενειακών σχέσεων στα Βαλκάνια των πρώιμων νεότερων χρόνων; Ποια ήταν η σημασία των πατριαρχικών γενών για την κοινωνική οργάνωση των νοτιοσλαβικών πληθυσμών; Πώς συνδέεται ο εορτασμός της γιορτής του προστάτη αγίου του νοικοκυριού (*σλάββα*) με την πατριαρχική κοινωνική οργάνωση και ιδεολογία μεταξύ των σερβικών πληθυσμών;

3. Απλά και σύνθετα νοικοκυριά

Στις περιοχές κατοίκησης των σλαβόφωνων πληθυσμών η ποικιλία της οικιακής οργάνωσης ήταν εξίσου μεγάλη με την υπόλοιπη αυτοκρατορία. Οι μορφές οικιακής οργάνωσης παρουσιάζουν έντονη τοπική διαφοροποίηση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπήρχε ομοιομορφία εντός της κάθε περιοχής. Ο σημαντικότερος παράγοντας διαφοροποίησης ήταν το αν επρόκειτο για αγροτικό ή αστικό πληθυσμό, ενώ το θρήσκευμα δεν έπαιζε ρόλο. Σε γενικές γραμμές στους αγροτικούς και κτηνοτροφικούς πληθυσμούς επικρατούσαν τα διευρυμένα και σύνθετα νοικοκυριά, ενώ στους αστικούς τα απλά (πυρηνικά).

Σε αντίθεση πάντως με τις νοτιότερες περιοχές, στο μεγαλύτερο μέρος της βόρειας Βαλκανικής επικρατούσε το λεγόμενο «ανατολικοευρωπαϊκό γαμήλιο πρότυπο», που χαρακτηρίζεται από χαμηλή ηλικία γάμου και για τα δύο φύλα (λίγο μετά την είσοδο στην εφηβεία) και ελάχιστο ποσοστό άγαμων ανδρών ή γυναικών. Το γαμήλιο αυτό πρότυπο είναι άμεσα συνδεδεμένο με την ύπαρξη σύνθετων μορφών οικιακής οργάνωσης, γνωστές με τον όρο *ζάντρουγκα* –και πιο προσφατά ως «βαλκανικό οικιακό πρότυπο».

3.1 Ζάντρουγκα

Με τον όρο *ζάντρουγκα* (πρόκειται για νεολογισμό του 19ου αιώνα) χαρακτηρίζεται, σύμφωνα με τον ορισμό του Φίλιπ Μόζλυ, «ένα νοικοκυριό που αποτελείται από δύο ή περισσότερες βιολογικές ή μικρές οικογένειες, οι οποίες συνδέονται στενά με δεσμούς αίματος ή υιοθεσίας, κατέχουν από κοινού τα μέσα επιβίωσής τους και ρυθμίζουν από κοινού τον έλεγχο της περιουσίας, της εργασίας και της διαβίωσής τους».¹

Πρόκειται για μια σύνθετη μορφή οικιακής οργάνωσης που συναντούμε κυρίως στα δυτικά Βαλκάνια: η συνθετότητα μπορεί να είναι τόσο κάθετη (ζευγάρι σε συγκατοίκηση με τους παντρεμένους γιους και τις οικογένειές τους) όσο και οριζόντια (συγκατοίκηση παντρεμένων αδελφών με τις οικογένειές τους). Τα μέλη της ζάντρουγκας κατέχουν από κοινού την παραγωγική περιουσία, δουλεύουν συνεργατικά και καταναλώνουν από κοινού γεύματα και αγαθά. Δεν είναι απαραίτητο να συγκατοικούν στο ίδιο σπίτι. Το σημαντικό είναι ότι λειτουργούν ως

¹ Ph. Mosely, "The peasant family: The zadruga or communal joint family in the Balkans and its recent evolution". Στο C. F. Ware (επιμ.), *The cultural approach to history*, Columbia University Press, 1940, 95-105: 95.

κοινή οικονομική μονάδα με έναν αρχηγό (η γυναίκα του είναι επικεφαλής των γυναικών του νοικοκυριού). Παραδοσιακά τα μέλη της ζάντρογκας συγκατοικούσαν το χειμώνα (σε γειτονικά σπίτια, αν ήταν πολλά τα νοικοκυριά), ενώ το καλοκαίρι διασκορπίζονταν ακολουθώντας τα κοπάδια τους. Επίσης πολλοί έγγαμοι άνδρες ζούσαν ως μετανάστες για μεγαλύτερα ή μικρότερα διαστήματα, αφήνοντας πίσω τις οικογένειές τους.

Το μέγεθος των νοικοκυριών ποίκιλλε σημαντικά. Τον 19ο αιώνα ορισμένα έφθασαν να έχουν πάνω από εκατό άτομα, αλλά σε παλαιότερες εποχές η υψηλή θνησιμότητα αντιστάθμιζε την υψηλή γεννητικότητα. Μεταξύ 1600-1800 ο μέσος αριθμός ατόμων στα σύνθετα αγροτικά νοικοκυριά ήταν 10 ή λίγο περισσότερο. Οι ζάντρογκες είχαν «κύκλους ζωής», αφού κατά κανόνα διασπώνταν στην τρίτη γενιά, όταν πέθαιναν οι παντρεμένοι αδελφοί: σύνθετα νοικοκυριά που να αποτελούνται από παντρεμένα πρώτα ξαδέλφια με τις οικογένειές τους, μετά τον θάνατο των πατεράδων τους, ήταν εξαιρετικά σπάνια.

Τον 19ο αιώνα θεωρήθηκε ότι το σύνθετο νοικοκυριό αποτελεί παλαιότερο στάδιο οικιακής οργάνωσης και οι Σλάβοι των Βαλκανίων αντιμετωπίστηκαν ως ζωντανά μνημεία. Δόθηκε έμφαση στη μελέτη της ζάντρογκας, αν και οι ίδιοι οι πληθυσμοί δε διέκριναν τις απλές από τις σύνθετες οικογένειες, και η επιστημονική συζήτηση έλαβε έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα με επίκεντρο την προέλευση του θεσμού. Σήμερα θεωρείται ότι στην επικράτηση της ζάντρογκας συνέβαλε τόσο το προϋπάρχον πρότυπο οικιακής οργάνωσης (ανδροτοπική-πατροτοπική μεταγαμική εγκατάσταση), όσο και το θεσμικό πλαίσιο γαιοκτησίας και φορολογίας, ιδίως στις αψβουργικές περιοχές, που ενθάρρυνε την κοινή οικονομική εκμετάλλευση των γαιών. Επιπλέον, η οργάνωση στη βάση της ζάντρογκας πρόσφερε αναμφίβολα πλεονεκτήματα, που επέτρεπαν την επιβίωση των αγροτικών και κτηνοτροφικών νοικοκυριών στις εξαιρετικά επισφαλείς συνθήκες των πρώιμων νεότερων χρόνων.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΖΑΝΤΡΟΥΓΚΑ

Από το: Eugene A. Hammel, «Η δομή του νοικοκυριού στη Μακεδονία του 14ου αιώνα», μτφρ. Ρ. Καυταντζόγλου. Στο Ρ. Καυταντζόγλου (επιμ.), *Οικογένειες του παρελθόντος: μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα, 1996, 211-66: 215.

[...] η *zadruga*, ως αποκρυσταλλωμένος ιδεότυπος, κατέληξε να εκτελεί χρέη «όπλου» στις διαμάχες μεταξύ εθνικιστών και εκσυγχρονιστών. Η χρήση της εξυπηρετούσε πολλούς σκοπούς ταυτόχρονα. Στην υπηρεσία του αντιδυτικού και ιδιαίτερα του αντιγερμανικού εθνικισμού (τόσο του απομονωτισμού όσο και του προ-ρωσικού πανσλαβισμού), εμφανιζόταν ως υπόδειγμα του αρχαίου και ευγενούς πνεύματος συνεργασίας –της

ειρήνης, της δημοκρατίας και της αδελφικής ομόνοιας. Από την πλευρά τους, οι οπαδοί του εκσυγχρονισμού και του οικονομικού ορθολογισμού αντιμετώπιζαν τη zadruza ως αφόρητο βάρος και εμπόδιο στον αγώνα της αγροτιάς. [...]

Σε γενικές γραμμές και ειδικότερα στον ακαδημαϊκό χώρο, διαμορφώθηκαν δύο θεωρητικές σχολές για τη zadruza. Για τους μεν, η zadruza αντιπροσώπευε αρχαίο κληροδότημα του σλαβικού πολιτισμού, συγκρίσιμο με το ρωσικό mir. Για τους δε, αποτελούσε προϊόν κάποιων νομικών και φορολογικών θεσμών της αποικιακής, αυστριακής ή οθωμανικής, κυριαρχίας. [...] Η αλήθεια βέβαια [...] βρίσκεται κάπου ενδιάμεσα. Μια αποτελεσματικότερη προσέγγιση του ζητήματος εξετάζει την επίδραση κάποιων «παρείσακτων» νομικών και φορολογικών θεσμών, μεταξύ άλλων οικολογικών μεταβλητών, πάνω σε προϋπάρχοντα κοινωνικά μοτίβα, τα οποία βέβαια απορρέουν και αυτά από τη διαπλοκή της παράδοσης με το παρόν στο πλαίσιο μιας ιστορικής διαδικασίας.

4. Πατριαρχικά γένη

Θεμέλιο της κοινωνικής οργάνωσης στα δυτικά Βαλκάνια, από την Ερζεγοβίνη και το Μαυροβούνιο μέχρι νότια στην Αλβανία, υπήρξε το πατριαρχικό γένος. Σε εποχές απουσίας (ή χαλαρότητας) του κρατικού ελέγχου, τα γένη ενώνονταν σε φυλές (πλέμε, στα σλαβικά, φισ, στα αλβανικά) που ασκούσαν πολιτική εξουσία. Εντός της φυλής, τα γένη αποτελούσαν αυτόνομες μονάδες, τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε υλικό επίπεδο, που συγκροτούσαν «συσσωματώσεις με εξωγαμικό προσανατολισμό».² Οι άνδρες του γένους κατείχαν και εκμεταλλεύονταν από κοινού την ακίνητη περιουσία (κυρίως δάση και βοσκοτόπια) και συνδέονταν με τα άλλα γένη μέσα από την ανταλλαγή γυναικών.

Τα πατριαρχικά γένη αναγνώριζαν την καταγωγή από έναν κοινό άνδρα πρόγονο που, όσο παλαιότερος ήταν, τόσο περισσότερο μυθικά χαρακτηριστικά είχε η μορφή του. Παρά τον κατακερματισμό τους στην πάροδο του χρόνου, οι κλάδοι των μαυροβουνιακών γενών διατηρούσαν συχνά την ανάμνηση του κοινού προγόνου, κάτι που εκφραζόταν μέσα από το κοινό επώνυμο (π.χ. Μιχαήλοβιτς από το όνομα Μιχαήλο) και τον κοινό προστάτη άγιο. Η γενεαλογική ενθύμηση των προγόνων στο πλαίσιο του εορτασμού της ημέρας μνήμης του προστάτη αγίου (σλάββα), οι συγκρούσεις με τα αντίπαλα γένη, που συχνά έπαιρναν τη μορφή βεντέτας, καθώς και οι «πατρογραμμικές δυαδικές σχέσεις» πατέρα με γιο και αδελφού με αδελφό, διαμόρφωναν το πλαίσιο της πατριαρχικής δομής.

Οι γυναίκες έφευγαν από το πατρικό τους γένος με το γάμο, παίρνοντας μόνο την προίκα τους (κυρίως ρούχα και κοσμήματα), καθώς δε δικαιούνταν μερίδιο στην παραγωγική περιουσία. Δεν ξεχνούσαν όμως ποτέ το γένος καταγωγής τους, το οποίο δεν ήταν καθόλου αδιάφορο για τους εξ αγχιστείας συγγενείς, όπως άλλωστε φαίνεται και από τον κεντρικό ρόλο που έπαιζε για τους ανιψιούς ο αδελφός της μητέρας. Μέσα από επιγαμίες παγιώνονταν συμμαχίες ή επισφραγιζόταν η συμφιλίωση αντίπαλων γενών.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Από το: Traian Stoianovich, *Balkan worlds: The first and last Europe*, Άρμονκ-Λονδίνο: M.E. Sharpe, 1994: 160-64. Μετάφραση Ε. Γκαρά.

Οι μουσουλμάνοι της Βοσνίας, όπως εν γένει οι μουσουλμάνοι, έδιναν μικρότερη έμφαση στην πατρογραμμική και την πλασματική συγγένεια απ' ό,τι οι ορθόδοξοι Σέρβοι (όπως και άλλοι σλαβικοί και ελληνικοί ορθόδοξοι

² J. Halpern, K. Kaser και R. Wagner, "Patriarchy in the Balkans: Temporal and cross-cultural approaches", *The History of the Family* 1 (4), 1996, 425-42: 435.

πληθυσμοί) ή οι καθολικοί Κροάτες. Στους χριστιανούς, από την άλλη μεριά, δεν υπήρχε μόνο μια τάση ενίσχυσης της διευρυμένης οικογένειας – κάτι που κυριαρχούσε σχεδόν εξίσου στους βόσνιους μουσουλμάνους–, αλλά και μια τάση διεύρυνσης της συγγένειας και των συγγενικού τύπου σχέσεων. Σε γενικές γραμμές οι οικογενειακές σχέσεις στους χριστιανικούς πληθυσμούς της υπαίθρου αναπτύχθηκαν σε δύο κατευθύνσεις, με τη μία να περιορίζεται στις δυτικές ορεινές περιοχές της Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου, της βόρειας Αλβανίας, της Ηπείρου και της Μάνης (στο Μοριά), και την άλλη, που ήταν κάπως λιγότερο προσανατολισμένη στη διεύρυνση της συγγένειας και του νοικοκυριού, να κυριαρχεί στα υπόλοιπα Βαλκάνια. Στις δυτικές περιοχές γενικά το νοικοκυριό δεν αποτελούνταν μόνο από τον άνδρα, τη γυναίκα και τα παιδιά. Συχνά περιλάμβανε τους αδελφούς με τις γυναίκες και τα παιδιά τους, και, αν ζούσαν ακόμη, τον πατέρα και τη μητέρα των αδελφών. Το μέγεθος των νοικοκυριών ποίκιλλε σημαντικά. Κάποια νοτιοσλαβικά νοικοκυριά αριθμούσαν πάνω από εκατό άτομα. Άλλα ήταν αρκετά μικρά. Μεταξύ του 1600 και του 1800 όμως ο μέσος αριθμός ατόμων σε ένα αγροτικό νοικοκυριό των δυτικών νοτιοσλαβικών περιοχών ήταν δέκα ή λίγο περισσότερο. Στη συνέχεια οι διευρυμένες οικογένειες έγιναν πιο σπάνιες. [...]

[...]

Πάνω και πέρα από το νοικοκυριό υπήρχαν τα αυτόνομα χωριά και οι συνενώσεις αγροτικών κοινοτήτων, επίσης οργανωμένες σε συσσωματώσεις. Πολλά μέλη τέτοιων ενοτήτων συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς, αλλά οι ίδιες οι εδαφικές ενότητες [δηλαδή τα χωριά ή οι συνενώσεις χωριών] ήταν μόνο υπολειμματικές συγγενειακές οργανώσεις. Η συγγένεια όμως ήταν σημαντική για τους χριστιανούς αγρότες, καθώς παρείχε υποστήριξη και προστασία ενάντια σε εχθρικές οικογένειες ή σε επιτιθέμενους. Επίσης εξασφάλιζε στους χωρικούς ικανό εργατικό δυναμικό μέσω του θεσμού της τελετουργικής αμοιβαίας βοήθειας (κοινή εργασία στο ρυθμό τραγουδιών, τελετουργικό πλύσιμο των χεριών, προσευχή ή θυσία, συμπόσιο –αρχικά κοινό θυσιαστήριο γεύμα– που το ακολουθούσε τραγούδι και χορός) ανάμεσα στους συγγενείς και τους «φίλους», για να εξασφαλιστεί η ολοκλήρωση ορισμένων έργων που διαφορετικά μπορεί να μην γίνονταν.

Η συγγένεια ήταν ασύμμετρα αμφιπλευρική, με τη συγγένεια από την ανδρική πλευρά, τη «συγγένεια μέσω του αίματος» να υπολογίζεται μέχρι τον έκτο, έβδομο ή όγδοο βαθμό –και κάποιες φορές και ακόμη πιο πέρα–, και τη συγγένεια από τη γυναικεία πλευρά, τη «συγγένεια μέσω του γάλακτος» μόνο ως τον δεύτερο ή τρίτο βαθμό. Στο μεγαλύτερο μέρος των Βαλκανίων, λοιπόν, η συγγένεια –ως κάτι ξέχωρο από το νοικοκυριό– ήταν μάλλον προσωπική, παρά ένας μόνιμος θεσμός με χαρακτήρα συσσωμάτωσης, καθώς οι συγγενείς μιας ηλικιακής κοόρτης δεν ήταν ακριβώς οι ίδιοι με τους συγγενείς μιας άλλης. Επιπλέον, στις περιοχές με έντονη αστικοποίηση, ιδίως στα πεδινά και στις παραθαλάσσιες περιοχές στα νότια και νοτιοανατολικά, οι σχέσεις συγγένειας δεν ήταν τόσο

διευρυμένες όσο ανάμεσα στους περισσότερους Σλάβους ή στους Έλληνες των ορεινών περιοχών. Από την άλλη μεριά, οι κάτοικοι περιοχών κατά μήκος των οδικών αξόνων που εξυπηρετούσαν το εμπόριο και τις επικοινωνίες στην αυτοκρατορία, όπως ο άξονας Αξιού-Μοράβα, συχνά έδιναν στη συγγένεια την ίδια μεγάλη σημασία όπως οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών. [...]

Η εξωγαμία, η απαγόρευση του γάμου μεταξύ των μελών μιας συγκεκριμένης ομάδας, ήταν ο κανόνας ανάμεσα στους συγγενείς στα Βαλκάνια. Στις περισσότερες περιοχές όμως δεν υπήρχε συγκεκριμένη εξωγαμική ενότητα με χαρακτήρα συσσωμάτωσης, εκτός από το νοικοκυριό όπου κάποιος είχε γεννηθεί ή με το οποίο είχε συνδεθεί μέσω μύησης. Κατ' εξαίρεση, στις νοτιοδυτικές ορεινές περιοχές, από τη Μάνη στο νότο ως την Ερζεγοβίνη στο βορρά, κυριαρχούσαν οι φυλές και οι πατριές. Ο αριθμός των συγγενειακών συσσωματώσεων εδώ έφθανε τις τρεις (πατριά, οικογένεια, νοικοκυριό), αν η εξωγαμία περιοριζόταν στην πατριά, ή τις τέσσερις, αν εκτεινόταν στη φυλή. Στις περιπτώσεις που η φυλή ήταν ενδογαμική —ή θετικά διακείμενη στους γάμους μεταξύ των μελών της—, η ενδογαμία χρησίμευε στη ρύθμιση της ροής κοριτσιών σε ηλικία γάμου από τη μια πατριά στην άλλη, και έτσι έτεινε να δίνει στις πατριές-μέλη μια αίσθηση αλληλεγγύης απέναντι σε εισβολείς. [...]

Η ενίσχυση της αγροτικής χριστιανικής οικογένειας κατά την οθωμανική περίοδο συνοδεύτηκε από την ενίσχυση και τη διεύρυνση διάφορων μορφών συγγενειακής σχέσης, που είχαν χαρακτήρα μύησης ή συμβολαίου:

1. Η κουμπαριά, καθγιασμένη —όχι όμως αποκλειστικά καθορισμένη— από μια εκκλησιαστική τελετή, που συνεπαγόταν σχέσεις και υποχρεώσεις ανταλλαγής όχι μόνο μεταξύ ατόμων αλλά μεταξύ ομάδων.
2. Ο θεσμός του νονού για το κόψιμο των μαλλιών, μια σχέση πνευματικού πατέρα και γιου που εγκαθιδρυόταν μέσω της παγανιστικής τελετής του κοψίματος των πρώτων μαλλιών. [...]
3. Σχέσεις αδελφοποιίας, που συνάντησαν την αντίθεση της ορθόδοξης Εκκλησίας κατά τη βυζαντινή περίοδο, αλλά στην οποία οι ιερείς πρόσφεραν ευρεία συγκατάθεση κατά την οθωμανική περίοδο.
4. Η σχέση των σταυραδερφιών, ιδίως ανάμεσα στους Έλληνες, όπου μέσω μιας ειδικής τελετής μύησης από έναν ορθόδοξο ιερέα, δύο ή περισσότερα άτομα γίνονταν σταυραδέρφια και αποκτούσαν κληρονομικά δικαιώματα ο ένας στην περιουσία του άλλου.
5. Σχέσεις φιλίας (*πριγιάτελστβο*) μεταξύ μη συγγενικών οικογενειών, που ως εκ τούτου συνδέονταν —ή μπορούσαν δυνητικά να συνδεθούν— με αγχιστεία (*συμπεθεριό* στα ελληνικά) [...]
6. Οργάνωση των ποιμένων σε *τσελιγκάτα* με επικεφαλής *τσέλιγκες* (*τσέλνικ*), που ενώνονταν συχνά με πραγματικές ή οιονεί σχέσεις συγγένειας, καθώς και με οικονομικούς δεσμούς, για συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

7. Η επέκταση στη διάρκεια του 18ου αιώνα των εμπορικών συντροφιών (κομπανίες) των ελλήνων, Βλάχων, σέρβων, μακεδόνων και βουλγάρων εμπόρων, και των ελληνικών ή ελληνο-αλβανικών ενώσεων μεταξύ ναυτικών (συντροφοναύτες).

4.1 Σλάβα και γενεαλογική μνήμη

Η γιορτή του προσάτη αγίου του νοικοκυριού (σλάβα), ιδιαίτερα διαδεδομένη μεταξύ των σερβικών πληθυσμών, συνδέεται άμεσα με την πατριαρχική κοινωνική οργάνωση και ιδεολογία. Η σλάβα (η λέξη σημαίνει «γιορτή») ανάγεται στην πρώιμη περίοδο του εκχριστιανισμού των δυτικών Βαλκανίων και, κατά πάσα πιθανότητα, προέκυψε από τη σύνθεση της χριστιανικής λατρείας των αγίων με την ισχυρή παράδοση προγονολατρείας των σλαβόφωνων πληθυσμών της περιοχής. Ήταν η πιο σημαντική θρησκευτική εορτή του έτους γι' αυτούς τους πληθυσμούς, σημαντικότερη από το Πάσχα ή τα Χριστούγεννα.

Χαρακτηριστικά της σλάβα, που εξακολουθεί να εορτάζεται από τους Σέρβους και θεωρείται πλέον κομμάτι της ιδιαίτερης εθνικής τους παράδοσης, είναι η μνημόνευση των νεκρών του νοικοκυριού, που παραδοσιακά συνοδεύονταν από την απαγγελία της ανδρικής γενεαλογίας που έφθανε μέχρι τον απώτατο πρόγονο της πατριάς. Στη μνήμη τους ανάβουν το «κερί της σλάβα», πράξη που υπενθυμίζει ότι και οι πρόγονοι βρίσκονται κατά κάποιον τρόπο ανάμεσα στους απογόνους τους. Παραδοσιακά οι τελετουργίες ήταν αποκλειστικά ανδρική υπόθεση και εκτελούνταν από τον αρχηγό του νοικοκυριού (αντίθετα με το παρελθόν, σήμερα η σλάβα εορτάζεται παρουσία ιερέα). Στον εορτασμό, που συνήθως διαρκούσε αρκετές ημέρες, συμμετείχαν συγγενείς και φίλοι. Κορυφωνόταν με κοινό γεύμα.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΣΛΑΒΑ ΚΑΙ ΠΑΤΡΟΓΡΑΜΜΙΚΟΤΗΤΑ

Από το: Michael Mitterauer, "Family contexts: The Balkans in European comparison", *The History of the Family* 1 (4), 1996, 387-406: 391-92. Μετάφραση Ε. Γκαρά.

[...] Η τιμή της μνήμης των νεκρών εντός του πλαισίου της σλάβα είναι κάτι περισσότερο —ή μάλλον διαφορετικό— από την παράκληση για μεσολάβηση προς χάριν των αποθανόντων μελών της οικογένειας, ένα χαρακτηριστικό οικείο σε πολλές χριστιανικές κοινότητες. Πολύ περισσότερο έχει στόχο να κάνει τους προγόνους να δουν με επιείκεια και να προστατεύσουν τους απογόνους τους. Τέτοιες αντιλήψεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ ζωντανών και νεκρών βρίσκονται τελείως έξω από τις πεποιθήσεις και τις παραδόσεις των χριστιανικών εκκλησιών. Αυτή η πρακτική μπορεί να θεωρηθεί ως ενός είδους προγονολατρεία με χριστιανικό ένδυμα. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό, που απαντάται σε κοινωνίες με πρακτικές προγονολα-

τρείας, είναι ότι οι καίριες τελετουργίες της *σλάββα* εκτελούνται από τον πατέρα, ο οποίος ενεργεί ως ιερέας του νοικοκυριού. Συχνά δεν είναι παρών κανένας χειροτονημένος ιερέας· όταν είναι παρών, μερικές φορές αυτό συμβαίνει μόνο επειδή είναι μέλος της ίδιας συγγενικής ομάδας με την οικογένεια που γιορτάζει, κάτι που υποδηλώνει σαφώς ότι πρόκειται για τη λατρεία ενός οικογενειακού κλαν. Ο ρόλος του πατέρα ως ιερέα του νοικοκυριού προσδίδει μια ιδιαίτερα καθαγιασμένη ιερότητα στη θέση του, που οδηγεί με αυτόν τον ιδιαίτερο τρόπο σε μια πατριαρχία θεμελιωμένη σε ιερές αρχές.

Μόνο άνδρες έχουν το δικαίωμα να εκτελέσουν τις τελετουργίες της *σλάββα*. Κατά βάση ο εορτασμός του προστάτη αγίου του νοικοκυριού περνάει από πατέρα σε γιο. Αν η οικογένεια δεν έχει άρρενες απογόνους, η συνέχεια μπορεί να εξασφαλιστεί μέσω υιοθεσίας. Οι κόρες εδώ δεν λαμβάνονται καθόλου υπόψη. Η πρακτική της συνέχισης της λατρείας του προστάτη αγίου του νοικοκυριού σε γραμμή αρρενογονίας συγκροτεί ένα δίκτυο κοινών στοιχείων που συνδέουν τη λατρεία με πατρογραμμικά οικογενειακά κλαν. Τούτα εκτείνονται και πέραν των μεμονωμένων νοικοκυριών. Σε περιοχές που χαρακτηρίζονται από τη συγκρότηση φυλών, για παράδειγμα στην Αλβανία και το Μαυροβούνιο, η φυλή ως σύνολο (ή ένα μόνο μέρος των μελών της) μπορεί να έχει κοινό προστάτη άγιο. Συνολικά, η λατρεία του προστάτη αγίου του νοικοκυριού συνδέεται με μια ισχυρή πατρογραμμική αντίληψη καταγωγής. Αυτή αντιστοιχεί στην αυστηρά πατρογραμμικά θεμελιωμένη δομή των σύνθετων μορφών οικιακής οργάνωσης. Τα ζευγάρια που συγκατοικούν έχουν πάντοτε δεσμούς συγγένειας μέσω των αρρένων μελών τους. Αλλά και στις περιοχές όπου δεν συναντώνται σύνθετες μορφές οικιακής οργάνωσης, η πατρογραμμικότητα ως θεμελιώδης αρχή συγκρότησης του νοικοκυριού εκδηλώνεται σαφώς στη διαδρομή του κύκλου ζωής του νοικοκυριού. Η μεγάλη αξία που έχουν οι άρρενες απόγονοι είναι επίσης φανερή σε αυτή την έντονα πατρογραμμική αντίληψη περί καταγωγής. Τούτο εκφράζεται με χαρακτηριστικό τρόπο στη συνηθισμένη κατάρα «Μακάρι να σβήσει το κερί της *σλάββα* σου», με άλλα λόγια «Μακάρι να πεθάνεις χωρίς γιους». Αν δεν άφηνες πίσω σου γιους, δεν μπορούσε να τιμηθεί τελετουργικά η μνήμη σου μετά θάνατον. Για να εξασφαλίσεις ότι το κερί της *σλάββα* σου δεν θα έσβηγε, ήταν φρόνιμο να παντρευτείς νέος. Έτσι, εντός του πλαισίου της πατρογραμμικής σύνθετης οικιακής δομής, η μικρή ηλικία γάμου είναι καταφανώς συμβατή με τη λατρεία του προστάτη αγίου του νοικοκυριού. Τούτο βεβαίως δεν σημαίνει ότι τέτοιου είδους χαρακτηριστικά οικιακής οργάνωσης μπορούν να ερμηνευθούν αποκλειστικά με θρησκευτικούς όρους.

5. Επιλεγμένη βιβλιογραφία

Byrnes, Robert F. (επιμ.), *Communal families in the Balkans: The zadruga*, Νοτρ Νταμ: The University of Notre Dame Press, 1976.

Halpern, Joel M., Karl Kaser και Richard A. Wagner, "Patriarchy in the Balkans: Temporal and cross-cultural approaches", *The History of the Family* 1 (4), 1996, 425-42.

Hammel, Eugene A., «Η δομή του νοικοκυριού στη Μακεδονία του 14ου αιώνα», μτφρ. Ρ. Καυταντζόγλου. Στο Ρ. Καυταντζόγλου (επιμ.), *Οικογένειες του παρελθόντος: Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα, 1996, 211-66.

Kaser, Karl, «Κτηνοτροφία, συγγένεια, οικογένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14ος-αρχές 20ού αιώνα)». Στο Β. Νιτσιάκος και Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: συγκρότηση και μετασχηματισμοί*, Αθήνα, 2000, 97-117.

Mitterauer, Michael, "Family contexts: The Balkans in European comparison", *The History of the Family* 1 (4), 1996, 387-406.

Stoianovich, Traian, *Balkan worlds: The first and last Europe*, Άρμονκ-Λονδίνο: M.E. Sharpe, 1994.

Stoianovich, Traian, "The Balkan domestic family: Geography, commerce, demography". Στου ιδίου, *Between East and West: The Balkan and Mediterranean worlds*, Νιου Ροσέλ: Aristide D. Caratzas, 1992-95, τ. 2, 121-32.

Todorova, Maria, *Balkan family structure and the European pattern: Demographic developments in Ottoman Bulgaria*, Ουώσινγκτον: American University Press, 1993.